

ארחות

פחד ודאגה

יושר

פחד ודאגה

יש אנשים שמפחדים תמיד ומתיראים מכל מיני פרעניות כגון ממחלות וממלחמות ומאנשים רעים וכו', והם כל ימיהם בפקדים ורעדות ודאגות מכל מיני דברים שמא יהיה כך ושמא כך. ויש שמרב פחדים מתיראין לנסע למקום אחר, ויש שמתיראים לצאת מביתם, רחמנא לצלן. וזו הנחנה מאד לא טובה, כמו שפיתוב בברכות (פ"א):¹ "ההוא תלמידא דהוה אזיל בתריה דרבי ישמעאל ברבי יוסי בשוקא דציון, תזיה דקא מפחיד. אמר לו: חטאה את, דכתיב: "פחדו בציון חטאים". אמר ליה: והכתיב "אשרי אדם מפחד תמיד"? ההוא בדברי תורה כתיב [פירש"י אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתבח ממנו שמתוך כך הוא מחזיר לשנותם תמיד].² יהודא בר נתן הוה שקיל ואזיל בתריה דרב המנונא. אתנח. אמר ליה:

ביאורים

1. ההוא תלמידא. תלמיד אחד היה הולך אחרי רבי ישמעאל ברבי יוסי בשוק של ציון. ראהו רבי ישמעאל ברבי יוסי לאותו תלמיד שהיה מפחד, אמר לו רבי ישמעאל בר"י לתלמיד: חוטא אתה! שכתוב (ישעיה לג, יד): "פחדו בציון חטאים". אמר לו התלמיד, והרי כתוב (משלי כח, יד): "אשרי אדם מפחד תמיד", הרי שפחד טוב לאדם? אמר לו רבי ישמעאל בר"י: פסוק זה לענין דברי תורה נאמר, אשרי אדם המפחד תמיד שמא ישתכחו ממנו דברי תורה, שמתוך כך הוא חוזר עליהם תמיד. 2. יהודה בר נתן. וכעין סיפור הנ"ל מצינו עוד: יהודה בן נתן היה הולך לו אחורי רב המנונא, נאנח יהודה בר נתן. אמר לו רב המנונא: וכי רצונך להביא עליך יסורים? כי בזה שמתאנח נראה כמתירא ממשהו, והמפחד מביא על עצמו יסורים, שנאמר (איוב ג, כה): "כי פחד פחדתי ויאיתיני ואשר יגורתי יבוא לי" [הפחד שפחדתי בעת שלותי פן יבואו עלי רעות ויסורים - הנה כי כן שבאו אלי, ואשר יגורתי - ממה שפחדתי 'יבואו לי' - באו עלי (מצודות דוד)]. השיב לו יהודה בן נתן: והרי כתוב "אשרי אדם מפחד תמיד"! הרי שפחד טוב לאדם? ענה לו רב המנונא: פסוק זה נאמר בדברי תורה

עיונים

ארחות

פחד ודאגה

יושר

א. והבריות מתפחדים ממנו. [עיי' בביאורים]. במסכת שבת (קנא, ב): אמר רמי בר אבא אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה, שנאמר (תהלים מט): "אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו" [פירש"י: מי שחיה מושלת בו, בידוע שכבהמה דאימת האדם על החיות משום הנשמה שבו, שהיא צלם אלהים, וכיון שנדמה כבהמה, וצלם אלהים אזל (-הלך) לו ממנו, והרי הוא כשאר בהמה שהחיה שולטת בה". עכ"ל. וכמו כן כתב שוב המהרש"א במסכת סנהדרין (לח, ב): "שהאדם נמשל ונשלט מחיה רעה ששולטת ומושלת עליו לפי שכבהמות נדמו בעיני החיה, והוא מבואר שכל זמן שיש לו צורת אדם נאמר "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ" וגו', ומשאבד לו צורה זו ונדמה לבהמה שולט בו החיה כמו בבהמה". עכ"ד המהרש"א.

ביאורים

(כנ"ל), אבל פחד אחר מביא יסורים. 3. וכל מאן. וכל מי שיש לו חובות (-עונות) בידיו, מפחד הוא תמיד. 4. דחיל תריר. אדם שחוטא הרי הוא מתרחק מבוראו ויורד ממדרגתו שהיה בה קודם לכן. ושוב אין לו את הסייעתא דשמיא והשמירה ממנו יתברך כמו שהיתה לו קודם עשיית החטא, וכיון שרחוק הוא ממנו יתברך ממילא נופל עליו פחדים מכל מאורע ושינוי בחייו. 5. נותנין לו. זיו ודמות וקומה שלמים ותואר צלם אלהים שאדם נברא בו כראוי לו מראש, שיהיו מפניו אימה ויראה. 6. והבריות. השפלות ממנו, כבהמה וחיה (כבשבת קנא, ב) ושדים ורוחות. 7. מתפחדין ממנו. מגשת אליו ומלהזיקו, והוא אינו ירא מהם ומכל פגע רע שיבוא (כברכות ס, א הנ"ל), ורק... 8. כיון שהוא חוטא. נפגם וניטל מעליו אותו זיו וקומה המיוחדים לאדם, וכבהמה מן הבהמות יראה וידמה (שבת קנא, ב), ובכך נותנין עליו בדין שמים אימה ויראה. 9. ומתפחד הוא. בעבור חטאיו (ברכות ס, א).

ארחות פחד ודאגה **יושר** עיונים

וטורח אחר מחיתו ולא יוכל למוצאה. גם כי ימצאנה, לא ישמח בחלקו, וכל ימיו להבל ייגע להעשיר, להוסיף עושר על עושר, וכענין שנאמר "אוהב כסף לא ישבע כסף" (קהלת ה, ט), ונמצאו כל ימיו יוצאים בעמל ויגיעה ולא תהיה לו מנוחה לעולמי עד, עכ"ל.

וכתב בספר "נפש החיים" (שער ד' פרק ט"ז) שמה שאמרו חז"ל שמעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, בכלל זה כל שאר עניני העולם המונעים תמידות עסק התורה, ולא דוקא עול הפרנסה והמלכות בלבד, אלא כל שאר עניני העולם למיניהם המונעים ממנו עסק התורה - גם את אלו מעבירים מעליו. וכפי ערך הקיבול אשר יקבל עליו עול תורה באמת ובכל כוחו, כן לפי זה הערך יסירו ויעבירו ממנו טרדות עניני זה העולם. והשמירה העליונה חופפת עליו, ומזונותיו מוכנים לו תמיד בלא שום עמל ויגיעה מועטת עליהם, ולא עוד אלא שהקב"ה ממציא לו מזונותיו בכל יום ויום שנאמר "ותתן טרף לביתה". עכ"ל.

ג. מבטלין ממנו הרהורי וכו'. מדוע הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורי חרב וכו'? יש מבארים, שהגזירה "בזיעת אפך תאכל לחם", משמעותה עמל ויגיעה, ולפי הפשט מכוון הדבר ללחם הגשמי. ובאמת, ניתן להחיל הדברים גם על התורה, שאחד מכינוייה הוא "לחם", שנאמר: "לכו לחמו בלחמי וגו'". הכרח היגיעה בתורה נתחדש על-ידי החטא. קודם החטא, לא היה צריך אדם ליגיעה. ואם-כן, אף שהגזירה של "בזיעת אפך" חלה, ונקנסו כל בני-האדם, אך אותם שתורתם אומנותם אין צריכים לשום השתדלות לטרפם, שהרי הגזירה נתקיימה בהם בעמל התורה. ועל-כן: "כל המקבל עליו עול תורה - מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך-ארץ", לגמרי! וכן להיפך. הפורק עול תורה, צריך להשתדלות מכוח הגזירה והקנס הקדום. ואצל הבינוניים, משלים זה את זה.

בספר "ברכת פרץ" (פרשת מקץ) הביא מה שאמרו חז"ל (מד"ר פ' מקץ): "אר"א אין לך אדם בלא יסורין אשרי לאדם שיסורין באין עליו מן התורה שנאמר וכו'". עיי"ש שהאריך לבאר הדברים, ותוכן דבריו הוא, שעל ידי היסורין שיש לאדם על-ידי עסק התורה והמצוות (עצם יגיעת התורה ובפרט כשיגע בה בזמן שאין לו חשק ורצון לזה וכן כשמנדד שינה מעיניו למען שקידת התורה) ינוכה לו ממנת היסורין אשר היו צריכין לבוא עליו ובנוסף לכך עוד מקבל שכר עבור זה שלמד תורה מתוך יסורין, וכמו שאמרו חז"ל "יפה אחד בצער ממאה שלא בצער" ושנינו לפום צערא אגרא (-לפי גודל

ביאורים

וכל הנותן דברי תורה על לבו. שמהרהר תמיד בדברי תורה (מהרש"א הנ"ל). התורה משמחת את הלב ולא יהיה מפחד ודואג מהרהורי חרב ורעב ועול בשר ודם (בן אברהם). 13. הרהורי חרב.

ארחות פחד ודאגה **יושר** עיונים

הפְּהָנִים אוֹמְרִים: ¹⁰כָּל שְׂאִינֵנוּ נוֹתֵן דְּבָרֵי תּוֹרָה עַל לְבוֹ, נוֹתֵנִין לוֹ הֶרְהוּרֵי חָרֵב, הֶרְהוּרֵי רָעֵב, הֶרְהוּרֵי שְׂטוּת, ¹¹הֶרְהוּרֵי עַל פֶּשַׁר וְדָם. ¹²וְכָל הַנוֹתֵן

וכן מבואר בזהר (בראשית דף קצ"א ע"א) וזה לשונו (בתרגום): ואחר כך ברא את האדם בצורה עליונה דהיינו בצלם אלהים, וצלם דמות תבנית נשמתו נחתמת בפניו הגשמיות ממש, והשליטו על כל הבריות בצורה זו, שכל זמן שהאדם חי וקיים בעולם, כל הבריות כשזוקפים ראשם ומסתכלים בצורה העליונה של האדם, אז כולם יראים וזעים מפניו, כמו שכתוב "ומוראכם וחתכם" פירוש אימתכם, "יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים" וגו', ומתי הדברים אמורים כשמסתכלים בו רואים עליו אותה צורה הקדושה... כשאין אדם הולך בדרכי התורה, צורתו הקדושה נחלפת לצורת חיה ונדמה להחיה כצורת חיה יותר קטנה ממנה, ואז חיות השדה ועוף השמים יכולים לשלוט עליו, לפי שכשנחלפה צורתו הקדושה, נתחלפה והלכה ממנו צורת האדם וסר צלו מעליו לכן החיות יכולות לשלוט עליו לפי שנדמה להם כבהמה... דניאל לא נשתנה צורתו הקדושה כשהפילו אותו בגוב האריות לכן ניצל... ועל כן צריך האדם לשמור דרכיו ושביליו כדי שלא יחטא לפני הקב"ה, ויתקיים בצורת אדם... לפי שכל הבריות שבעולם כולם יראים מלפני צורת אדם, שהוא שולט על כולם, כעין צורת אדם של מעלה דכתיב ופני אריה אל הימין וגו', ועל כולם ודמות פניהם פני אדם, והוא מלך על כולם. עכ"ד.

ב. וכל הנותן דברי תורה על לבו. אמרו חז"ל "כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ" (אבות פ"ג מ"ה). וכתב שם רבינו יונה וזה לשונו: כל המקבל עליו עול תורה וכו' - אחר שעושה תורתו עיקר ומלאכתו עראי, הקב"ה ישמרהו מכל דבר רע שלא יצטרך לבטל מלמוד התורה, ולא יתן בלב העריץ [המושל] הלוקח נפשות לעשות מלאכתו לקחת את זה וינצל ממלאכת העריצים. ועול דרך ארץ - לא יצטרך לעשות מלאכה הרבה לצורך פרנסתו ובמעט יספיק לו לכדי חיותו, כי מלאכת הצדיק מתברכת ונפשו שמחה בחלקו.

וכל הפורק ממנו עול תורה נותנים לו עול מלכות - שהוא חושב לעשות מלאכתו הרבה אם יניח מלאכת התורה, והשי"ת יפר מחשבתו ויתן בלב המלך לקחתו לעשות מלאכה לו, כי "פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו" (משלי כא, א). ונותנין עליו עול דרך ארץ - שהוא נודד

ביאורים

10. כל שאינו נותן דברי תורה על לבו. שאינו מהרהר תמיד בדברי תורה (מהרש"א ע"ז יז, ב).
11. הרהורי עול בשר ודם. הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. 12.

ארחות פחד ודאגה יושר עיונים

לְהִתְיַרֵּא. וְאַנְחֵנוּ תְּמִיד כָּל רֵגַע בְּיַד ה', בֵּין בְּזִמָּן מִלְחָמָה וּבֵין בְּזִמָּן שְׁלוֹם, וְהִרְבֵּה דְרָכִים לְמָקוֹם, וְאִין לְפִתְחָה - רַק מִהֶקֶב"ה, וְלִפְתָּח שְׂמָא יַעֲבֹר עַל אַחַת מִהֶעֱבְרוֹת, חָס וְשָׁלוֹם, אוֹ לֹא יִקְיָם הַמְצוּוֹת, וְחוּץ מִזֶּה אֵין לְפִתְחָה כְּלוּם.

וְאִף עַל גַּב דְּמַצִּינוּ שְׂצָרִיךְ זְהִירוֹת, כְּמוֹ שְׂכַתוֹב (ב"ק ס' ב'): ¹⁹ דְּבָר בְּעִיר - ²⁰ כְּנִס רְגֵלִיךָ, רָעַב בְּעִיר - פְּזַר רְגֵלִיךָ, זֶהוּ ^(ח) מִדִּין הַשְּׂתַדְּלוּת בְּכָל

ז. ולפחד שמא יעבור על אחת מהעבירות ח"ו או לא יקיים המצוות. הפורענויות המגיעות לאדם הם אך ורק בגין עשיית עבירות או משום אי קיום המצוות המוטלות עליו. וכבר נאמר (איכה ג, לח-לט): "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו". ופירש רש"י (שם): כל איש ואיש יתאונן על חטאיו כי הם המביאים עליו הרעה, מפי עליון לא תצא. אמר רבי יוחנן מיום שאמר הקב"ה (דברים ל) ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב וגו' לא יצא רעה וטובה מפי (-של הקב"ה), אלא הרעה באה מאליה לעושה רע, והטוב לעושה טוב, לפיכך 'מה יתאונן' - למה יתרעם האדם אם לא על חטאיו. עכ"ל רש"י.

וברמב"ן (סוף פרשת בא) כתב בזה"ל: "שאינן לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד; אלא אם יעשה המצוות - יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם - יכריתנו ענשו, הכל בגזירת עליון".

בספר 'החינוך' (מצוה רמא) כתב: "משרשי המצוה (שלא לנקום), שידע האדם ויתן אל לבו, כי כל אשר יקרהו, מטוב עד רע - הוא סיבה שתבוא עליו מאת ה' ברוך הוא. 'ומיד האדם מיד איש אחיו' - לא יהיה דבר בלתי רצון ה' ברוך הוא. על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם - ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, וה' יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב".

ח. מדין השתדלות. יש לעיין, מדוע חויבנו להשתדל? כיצד ניישב את הסתירה, הרי אנו מאמינים

ביאורים

19. דבר. מגפת דבר (-סכנת חרבו של מלאך המות בחוצות). 20. כנס רגליך. הסתגר בביתך ואל תצא לחוץ.

ארחות פחד ודאגה יושר עיונים

שֶׁהַכֹּל בֵּא מִהֶקֶב"ה, וְאִם ח"ו נִגְזַר עַל הָאָדָם דָּבָר לֹא טוֹב הִרִי אֵין חֲכָמָה וְאֵין תְּבוּנָה לִנְגַד ה', וְאִם לֹא נִגְזַר אֵין לוֹ מֵה לְהִתְיַרֵּא, נִמְצָא שֶׁהַשְּׂתַדְּלוּת אֵינָה עוֹזֶרֶת, וְלִפְעָמִים אִף מוֹזִיקָה - וְאִנּוּ מִחוּיִבִּים לַעֲסוֹק בַּהֲשְׂתַדְּלוּיּוֹת שׁוֹנוֹת?

המסילת ישרים (פרק כא) ביאר בזה"ל: "וכבר היה האדם יכול להיות יושב ובטל, והגזרה היתה מתקימת, אם לא שקדם הקנס לכל בני האדם: 'בזעת אפיך תאכל לחם' (בראשית ג'). אשר על כן, חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון. והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי, אשר אין להמלט ממנו. על כן אמרו (ספרי): 'יכול אפילו יושב בטל? תלמוד לומר: 'בכל משלח ירך אשר תעשה'. אך לא שהשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות הוא המוכרח, וכיוון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו".

ההשתדלות באמת אינה מועילה, אבל היא קנס, ומס המחויב. מוטל עליו להבין: מדוע חוייבנו להשתדל, אם אנו מאמינים שהשתדלות אינה מועילה במאומה? האחרונים למדו בדרך הרמב"ן (בראשית ו, יט) שסיבת חיובו של האדם להשתדל בכל המצבים, לעשות כל שבידו, היא כדי למעט בנס. זהו רצון ה', שנמעט בנס, למרות שלא נועיל בכך מאומה לגבי התוצאה.

ב"חובת הלבבות" (שער הבטחון פ"ג) מבוארים שני טעמים מדוע חוייבנו בהשתדלות: האחד - כדי לבחון את הנפש בעולם הזה במצוות ועבירות, כיצד ינסה להשיג את צרכיו. והשני - שאם לא יצטרך אדם לטרוח, יבוא לידי "וישמן ישורון ויבעט" (דברים לב, טו). דהיינו: משא ההשתדלות הועמס על האדם בעולם הזה, למרות שאין בהשתדלות תועלת עצמית, כדי לבחון את האדם כיצד יתנהג, האם ייסחף במאמציו להשיג צרכיו או שינהג כיהודי מאמין?

בספר "חכמה ומוסר" מבאר ר' שמחה זיסל מקלם שסיבת חיוב ההשתדלות היא להעמיד את האדם בנסיון. כלומר: מאחר ולמראה עיניו של האדם נראה שהוא השולט בכל עניניו, ועל ידי השתדלותו משיג את אשר חפץ, מוטל עליו להתחזק באמונה שהכל בידי ה' ואין לטבע ממשלה כלל.

זהו בעצם שילוב של דברי הרמב"ן ובעל "חובת הלבבות" שהבאנו לעיל. אם אדם יקבל את כל צרכיו לפי מעשיו - לא תהיה לאנשים בחירה בין טוב לרע, שזוהי עיקר מטרת בואו של האדם לעולם הזה. על ידי ההשתדלות אנו מסתירים את הנס ומשאירים לאדם מקום לנסיון: האם יטעה ויחשוב שמעשיו השיגו את התוצאה, או יבין ויאמין שהכל בגזרת עליון לפי זכויותינו. דהיינו, אפילו שההשתדלות אינה מועילה לשינוי התוצאה, היא עוזרת להעמיד אותנו בכל נסיונות העולם הזה, ואם נעמוד בהם כראוי נקבל את שכרנו.

עיונים

ט. ואינו משים ללבו דאגה כל כך. כתב ה'בית הלוי' (ליקוטים): ויש לו לאדם לבטוח בה, כי אפילו אם חלילה הצרה קרובה ואין האדם יודע שום עצה היאך להנצל ממנה, מכל מקום דרכי ה' נעלמים המה מבני האדם ותשועת ה' כהרף עין וכמאמר הכתוב 'הן יקטלני לו אייחל' ובמסכת ברכות (י) דרשו על זה הפסוק אפילו חרב חדה מונחת לו על צוארו אל ימנע עצמו מן

הרחמים, וכמאמר הכתוב (שמואל ב) "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל" כי גם מירכתי שאול הוא מעלה, ויזכור האדם מעשה יונה הנביא. וכן אם קמו עליו שונאים להזיקו כתיב "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו" ובשונאים עמלקים כתיב "ישמח צדיק כי חזה נקם", ויזכור מלחמתו

ביאורים

21. ודואג על כל מה שעתידי לבוא עליו. דואג שמא יבואו עליו מאורעות רעים. המהר"ל מבאר, מדוע ימיו רעים, כי הוא נפגש על פי טבעו של עולם 'בכל עת' בדבר המפריע למדתו, ולפיכך 'כל' ימיו רעים, ואלו שטבעם להיפך מזה, אף שנפגשים באופן קבוע עם מקרי העולם, אין הדבר פוגע בשמחתם ולכן לבם טוב תמיד. 22. ולא יותר. מעבר לדאגת התורה והמצוות ותפלה לה' - אין לאדם לדאוג כלל. 23. ושכחו חז"ל לאנשים ששמחים תמיד ומשמחים אחרים. הגמרא (תענית כב, א) מספרת: רבי ברוקא מבי חוזאי היה רגיל ללכת בשוק של מקום ששמו "בי לפט", אליהו הנביא היה רגיל להיות מצוי עמו. שאל פעם רבי ברוקא לאליהו: האם יש בשוק זה מי שעתידי לזכות לעולם הבא?... תוך כדי דיבורם באו שני אנשים לשוק, אמר אליהו לרבי ברוקא: אלו בני עולם הבא הם. הלך רבי ברוקא ושאלם: מה מעשיכם? אמרו לו: אנחנו אנשים שמחים ולדיבורינו יש חן, ועל ידי כך אנחנו משמחים את העצובים. כמו כן, כאשר אנו רואים שנים שיש ביניהם מריבה, אנחנו טורחים ועושים ביניהם שלום, בשל מעשיהם אלה הם היו בני עולם הבא.

ארחות

פחד ודאגה

יושר

עיונים

של אברהם אבינו עם המלכים ומלחמתו של דוד עם גלית הפלשתי שהיה לא בחרב ולא בחנית. וכן בענין מזונות כתיב "ה' מוריש ומעשיר" וכתוב "השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך", "ה' רועי לא אחסר", ויזכור כי ארבעים שנה הלכו אבותינו במדבר לא חסרו דבר. וכן בכל הדברים שיתחדשו לו, וגם כשעסק באיזה עסק והצליח, יבין כי לא הסיבה גרמה לו הריוח רק להיפוך הריוח שהוא שנגזר עליו גרמה לו שיזדמן לו הסיבה שממנה יצאה המסובב הנרצה לו יתברך [ולזה כיונו חכמינו ז"ל במדרש רבה על פסוק 'ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם' הדא הוא דכתיב 'קץ שם לחושך' זמן נתן ליוסף כמה שנים יעשה בבית האסורים, כיון שהגיע הקץ (-הסוף) חלם פרעה חלום. רצו בזה לשלול שלא יאמר כי חלומו של פרעה גרמה ליוסף היציאה מבית האסורים רק היציאה של יוסף שהגיע זמנו גרמה שיחלום פרעה חלומו]... וכן בכל דבר המסובב הנרצה לו יתברך גורם שיזדמן להאדם הסיבה. עכ"ל.

י. ושכחו חז"ל לאנשים ששמחים תמיד. כתב הגר"א בבאורו למשלי (יח, יד): "כשהאיש תמיד בשמחה הוא יכלכל מחלהו - אף שתבא עליו מחלה, חס ושלום, הוא יכלכל מחלהו, בשמחתו יבטלנה". יא. שהם בני עולם הבא. אף-על-פי שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (סנהדרין ז, א). היינו שאף פושע מישראל, לאחר שמת ונידון בחיבוט (יסורי) הקבר ובעונשו של גיהנם, המיתה והעונשים מכפרים עליו, אז נעשה בן עולם הבא. אמנם אדם זה (ששמח ומשמח אחרים) כבר ראוי לעולם הבא כמות שהוא. (תורת חיים סנהדרין פח, ב).